

Captius a Eivissa (s XIII-XVI)

La importància dels llibres d'obra en l'estudi de la captivitat medieval¹

per Antoni Ferrer Abárzuza

El fet que a Eivissa hi va haver captius des de l'edat mitjana fins al segle XIX és conegut des de fa temps. Els contes populars recorden aquella presència i així mateix la captivitat d'habitants de l'illa a *terra de moros*. Topònims com cas Catiu, la punta des Catiu, el romanç de *La segada del bon moro* i d'altres en fan testimoni.² Fins i tot s'ha proposat que l'últim senyor de captius d'Espanya va ser un eivissenc, Josep Sellarès i Sorà, amo de Maria Teresa, alliberada per via testamentària juntament amb la seua filla l'any 1832.³ Pocs anys després d'aquella data, el 1839, el papa Gregori XVI condemnà, prou tard però amb paraules exactes, l'esclavitud.⁴ El mateix any el patró Ramon Ferrer Ferrer, natural d'Eivissa, va morir a bord de la seua famosa goleta anomenada *La Amistad* a mans dels negres africans que transportava de contraban.⁵ El 1981 J. Marí Car-

dona va publicar un llistat de noms de cinquanta captius entre 1531 i 1781, a més d'un document de 1673 que afirmava que els captius moros que hi havia a l'illa eren cent cinquanta.⁶

El 1995, a *Captius, sarraïns, persones de talla. Sobre l'esclavitud a l'Eivissa medieval*, vaig tractar la qüestió intuïtivament, de manera que els resultats d'aquell treball, tot i que s'encaminaven en la direcció correcta, foren molt limitats. Vaig tornar-hi en un capítol d'*El Llibre del mostassaf d'Eivissa. La vila d'Eivissa a la baixa edat mitjana* (2002), on, més enllà d'assenyalar l'excepcionalment abundosa legislació municipal sobre captius present en aquella font, tampoc no vaig saber explicar bé la mecànica de l'anomenada *esclavitud*.⁷ Bartomeu Escandell Bonet va afrontar la interpretació de les notícies de captius que trobava als documents insulars medievals. Referint-se als primers

temps després de la conquesta, afirma que «lo normal era que la mayoría de la antigua población musulmana fuera desposeída de sus propiedades y, si permaneció en las islas, fuera en condición de cautivos».⁸ De tot allò que es va organitzar després del 8 d'agost de 1235, dia de la conquesta –més que no de sant Ciriac–,⁹ se n'haurà de parlar en una altra ocasió.

Poca cosa més se sabia i no res de l'ús que es feia dels captius i, per tant, de les causes últimes que feien funcionar la complexa i arriscada mecànica de la captura, comercialització i tinença de persones. Ara, però, crec, la qüestió està molt més clara a nivell insular gràcies a l'estudi del registre documental de la captivitat medieval i una part del d'època moderna referit a l'illa d'Eivissa.¹⁰ Més clar, també, a nivell general gràcies al que Claude Meillassoux va deixar sòlidament establert al seu llibre *Anthropologie de l'esclavage. Le ventre de fer et d'argent* (1986) i al potent context elaborat fa més estona per Charles

1. Aquest text és el resum d'un dels aspectes abordats a la meua tesi doctoral «Captius o "esclaus" a Eivissa (s. XIII-XVI)», dirigida pel professor Miquel Barceló i defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona el maig de 2011.

2. RIBES, E. (1999). «Punta des Catiu», «canal des Catiu», «penyes des Catiu», *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, vol. 3, p. 71.

3. PLANELLs RIPOLL, Joan (2011). «Josep Sellarès Sorà, l'últim propietari d'esclaus a Espanya?», *El Pitiús 2012*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, p. 152-155.

4. LUCENA SALMORAL, Manuel (2005). *Regulación de la esclavitud negra en las colonias de América Española (1503-1886). Documentos para su estudio*, Universidad de Alcalá, Universidad de Murcia, p. 308-310.

5. ZEUSKE, Michael & GARCÍA MARTÍNEZ, Orlando (2009). «La Amistad de Cuba:

Ramón Ferrer, contrabando de esclavos, cautividad y modernidad atlántica», *Caribbean Studies* 37, 1, 119-187. «Rethinking the Case of the Schooner Amistad: Contraband and Complicity after 1808/1820», *Slavery & Abolitionism: A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 2013. FERRER ABÁRZUZA, Antoni & PLANELLs RIPOLL, Joan & VILÀS GIL, Pere (2012). «El patró Ramon Ferrer i el comerç negrer al Carib a la primera meitat del segle XIX», *Fites*, núm. 12, p. 30-41.

6. MARÍ CARDONA, Joan (1981). *Els Llibres d'entrevinements*, col·lecció «Illes Pitiüses», II, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, p. 320-332.

7. Historiogràficament ha triomfat el nom d'*esclavitud* i d'*esclau*, però les fonts es refereixen majoritàriament a *captivitat* i *captius*, que són les formes que seguiré ací.

8. ESCANDELL BONET, Bartolomé (1994). *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*, Palma: El Tall, p. 310.

9. Posar l'accent en el sant, com en general es fa des de les institucions, resta, en la mateixa proporció, importància al fet que va ser el dia de la conquesta catalana.

10. FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2011). *Captius i senyors de captius a Eivissa (s. XIII-XVI). Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval*, Publicacions de la Universitat de València, València, en premsa. FERRER ABÁRZUZA, A. (en premsa) «Captives or 'slaves' and their Masters in Eivissa (Balearic Islands, West Mediterranean Sea). 13th-16th Centuries».

Verlinden en els seus dos volums *L'esclavage dans l'Europe médiévale* (1955, 1977) i en altres treballs d'aquest autor.

Els documents estudiats, quasi tots els de l'Arxiu Històric d'Eivissa (AHE) per al lapse entre la conquesta del segle XIII i el final del segle XVI, una mostra dels custodiat a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), alguns de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i una part dels publicats de l'Arxiu del Regne de València, contenen un total de 1.702 esments a captius. Dividint el llarg període de 365 anys entre 1235 i 1600, en lapses de cinquanta anys, resulta que el nombre de captius tinguts a l'illa no excedí en cap moment els dos-cents, com s'ha dit. El 1373 se'n compten 68, esmentats sobretot en una única font d'aquell any.¹¹ El 1423, un document afirma que n'hi havia 150 fent feina a les salines¹² i el 1561 s'enumeren 60 captius ocupats en la construcció de la fortificació; els mateixos que hi havia el 1590 a la mateixa obra.¹³ S'ha d'advertir que a Eivissa no s'han conservat protocols notarials anteriors al 1600 i, per tant, aquestes xifres s'han obtingut sobretot de fonts municipals, especialment de llibres d'obra i de comptabilitat.

La població total de l'illa es calcula en 2.500 persones per a la segona meitat del segle XIV i en 9.213 segons una dada de 1646.¹⁴ Aquestes xifres de població total només són orientatives, el realment important per a la qüestió de la captivitat és que se sap que el 1467, segons el *Llibre de l'escrivà de la sal* d'aquell any, hi hagué 334 caps de família amb dret a percebre sal (un dret que tenien tots els ciutadans de l'illa des del segle XIII)¹⁵ i que 48 d'ells, el 14 %, s'han documentat com a senyors d'algun captiu. El 1568 s'ob-

En el *Llibre de clàvia de 1373-1374* consten els comptes de la despesa feta en la reparació d'un tram de la murada que s'havia després i caigut al raval, concretament a la portella de Nicolau Ferrer (foto: Antoni Ferrer Abárzuza).

serva una situació semblant, però amb una població total més crescuda. Així, segons el *Llibre de l'estim* d'aquell any –el primer dels conservats d'aquesta sèrie–, de 952 caps de família amb béns i rendes superiors a les 50 lliures, i per tant subjectes a obligacions tributàries (els de renda menor eren considerats pobres), 86 eren senyors de captius; això és el 9 % del total. Si s'afina més, resulta que 394 d'aquells 952 caps de família –el 41 %– eren habitants de la vila; entre ells, 77 apareixen com a senyors de captius. Això vol dir que quasi el 20 %

dels residents a la vila tenien captius. A la pagesia només 9 caps de família eren senyors de captius, el que representa l'1'6 % dels foravillers.

L'esmentat *Llibre de l'escrivà de la sal* de 1467-1468 ens permet crear dos tipus de dades. D'una banda s'han obtingut els noms de seixanta-tres senyors de captius documentats en aquella segona meitat del segle XV, i, de l'altra, la dita font ens permet saber quin era el grau de riquesa dels habitants de dret de l'illa. Aquesta operació permet construir el següent quadre:

11. Arxiu Històric d'Eivissa (AHE), *Llibre de clàvia de 1373-1374*.

12. RUBIO VELA, Agustí (1985) *Epistolari de la València medieval*, Institut Interuniversitari de Filologia i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vol., vol 2, doc. 100, p. 276-278. Agraeixo al professor J. Torró haver-me donat la referència d'aquesta notícia.

13. AHE, *Llibre de salaris de les murades*, 1561; Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Patrimoni*, registre 2474.

14. ACA, *Consell d'Aragó*, llig. 1.037.

15. FERRER ABÁRZUZA, Antoni (en premsa). «Los catius y mules ab los quals se fa lo axercici de traure la sal. Les salines d'Eivissa, de 1235 fins a la pesta Negra», *Randa*.

modins	ciutadans	amb captius	% amb captius	núm. de modins
48-40	12	5	42	532
36-28	72	15	21	2.120
24-16	161	19	12	3.261
14-4	89	9	10	983
Total	334	48	14	6.896

Quadre 1. Senyors amb captius.

Des del final del segle XIII, i probablement des de 1267, es feia un repartiment de la sal entre tots els caps de família de l'illa proporcional a la seua riquesa estimada. Aquell sistema garantia la participació en l'extracció de sal de la totalitat dels habitants, ja que la sal era valuosa, però s'havia de comercialitzar en grans quantitats. Així, la columna de l'esquerra indica el nombre de modins adjudicats a cada cap de família. Els modins equivalien, aproximadament, a una tona de pes. Com més rics eren els caps de família, més sal rebien, de manera que el *Llibre de l'escrivà* permet visualitzar la jerarquia de riquesa dels eivissencs d'aleshores. Com es pot veure, el percentatge de senyors de captius documentats a cada esglai de riquesa baixa a mesura que descendim cap als menys acabats. La conclusió és, per tant, que tenir captius era cosa dels prohoms rics de la vila.

Si volem tenir una visió més general, que abasti tot el període estudiat, podem veure el quadre 2, que mostra el nombre de senyors i se-

nyores de captius documentats cada cinquanta anys des de 1300 fins a 1600.

Hi podem veure que els que tenien captius eren uns pocs, unes desenes, en cada període històric. Només a partir de 1500, quan la població de l'illa també era major, se'n documenten més d'un centenar.

Tot i que s'hauria d'explicar més bé d'on s'obtenen aquestes xifres i la repercussió que té sobre elles la major o menor abundància de fonts històriques de cada època, no em puc estendre més en aquesta qüestió. No obstant això, però, era important oferir les magnituds dins de les quals ens movem quan es parla de captius a Eivissa.

Si hom observa la darrera columna de la dreta, s'adonarà que aquells prohoms senyors de captius no tenien grans colles d'hòmens, sinó que, en general, es limitaven a tenir-ne un o dos. Tenir captius era car, complicat i una inversió que, per insegura, esdevenia perillosa. La seua rendibilitat depenia de la capacitat del propietari per tenir-los ocupats en produccions que fossin

susceptibles de ser dutes al mercat. Els captius es compraven amb moneda i havien de produir necessàriament moneda per poder-los amortitzar, mantenir i substituir quan arribava el moment. La meua intenció en aquest article és, justament, centrar-me en els treballs als quals els senyors obligaven els seus captius.

Feines de captius

Generalment, els estudis sobre captivitat medieval han tengut com a font d'informació els protocols notariaus, sobretot els contractes de compravenda, els inventaris i els testaments. El fet que a Eivissa no es conservin aquesta mena de documents per al període estudiat (n'hi ha a partir del 1600) va fer que es procurassin substituir per fonts alternatives. El que en un principi era un problema es va convertir en la possibilitat d'observar des d'un altre caire tota la qüestió.

L'Arxiu Històric d'Eivissa conserva alguns exemplars de les sèries de comptabilitat municipal anomenades *llibres de clavaría* i *llibres de l'obrer*. Aquests manuscrits contenen els comptes detallats de les despeses fetes en diferents obres municipals dels segles XIV, XV i XVI. En altres arxius es troben fonts que també inclouen aquest tipus de registres de la moneda gastada en obra pública. Són especialment coneguts els comptes de les reparacions i reformes fetes al castell d'Eivissa al final del segle XV i començ del XVI, perquè Carolina Tur Serra els va estudiar i pu-

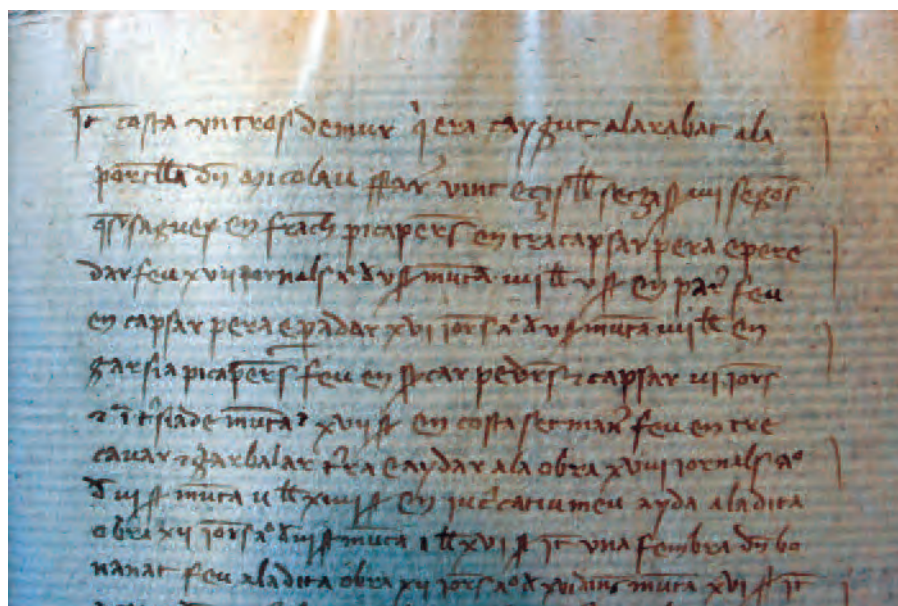
Quadre 2. Resum del nombre de senyors de captius entre 1300 i 1600. Total de senyors i senyores de captius, total de captius de senyor conegut, mitjana de captius per senyor.

	senyors de captius	senyores de captius	total de senyors	captius	captives	total de captius	captius per senyor
1300-1350	36	4	40	61	13	74	1'8
1351-1400	55	2	57	94	16	110	1'9
1401-1450	42	3	45	67	16	83	1'8
1451-1500	59	4	63	83	28	111	1'7
1501-1550	95	7	102	94	80	174	1'7
1551-1600	156	15	171	337	94	431	2'5

blicar.¹⁶ A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserven els salaris pagats per a la construcció de les muralles renaixentistes. Un sol quadern, relatiu a tres mesos de 1561, es troba a l'Històric d'Eivissa. Podeu veure'n una anàlisi en el disc compacte de les actes del congrés internacional *Fortificació i frontera marítima*, organitzat per l'Ajuntament d'Eivissa el 2005.¹⁷

La inesperada utilitat d'aquest tipus de font comptable per a l'estudi de la captivitat rau en el fet que permeten quantificar el nombre de jornals que feien els treballadors lliures i els captius, conèixer les feines de què s'encarregaven uns i altres i analitzar la composició de les colles. En resum, serveixen d'indicador per sospesar què significava, en volum de feina feta, la presència de captius a l'illa. Aquesta possibilitat d'expressar en xifres l'ús dels captius no és possible en cap altra font. De fet, coneixem bé que els captius treien la sal de les salines, cavaven i veremaven les vinyes dels seus senyors, espesses sobretot als plans de Vila i de ses Salines; que llauraven i segaven camps de cereal, que traginaven llenya i tota classe d'objectes, carregaven i descarregaven vaixells... Cap d'aquests treballs de captius, però, no pot ser quantificat en nombre d'hòmens presents i jornals fets per cada un. Només els llibres d'obres ofereixen aquesta oportunitat.

Podem veure un exemple del tipus d'informació que contenen aquestes fonts i de la manera com es pot tractar per obtenir-ne coneixement útil. Es tracta d'una de les obres que Guillem Albert va super-

Detall d'una de les pàgines del *Llibre de clavaria*, on apareixen despeses relacionades amb els captius (Arxiu Històric d'Eivissa, *Llibre de clavaria de 1373-1374*, f 5r).

visar durant l'anyada que va ser clavari de la Universitat, el 1373-1374. Una part del pressupost anual de la institució s'invertia en fer obres, sobretot de manteniment dels edificis públics. En el *Llibre de clavaria de 1373-1374* s'han individualitzat deu obres diferents, tot i que les més petites s'han acumulat i comptat com una de sola. L'exemple que s'exposa són els comptes de la despesa feta en la reparació d'un tram de la murada que s'havia després i caigut al raval, concretament a la portella de Nicolau Ferrer. Aquest és el text que conté la font:

«Ítem, costà un tros de mur qui era caygut a l'Arabat, a la portella d'en Micolau Ffarer, vint-e-çis lliures, setza sous, IIII, segons que-s segueix:

En Franch picaperes entra capsar pera e peredar féu XVII jornals a raó de v sous, munta IIII lliures, v sous.

En Parer féu en capsar pera e paredar XVI jorns a raó de v sous, munta IIII lliures.

En Garsia picaperes féu en sercar pedres e capsar III jorns e I^a ter-siade, munta XVII sous.

En Costa, setmaner, féu entre cavar et garbalar terra e aydar a la obra XVIII jornals a raó de III sous, munta II lliures, XVI sous.

Ítem, una fembre d'en Bonanat féu a la dita obra XII jorns a raó de XVI dinés, munta XVI sous.

Ítem, I catiu d'en Moner ab II àsens qui tirà pedres, terra et cals XIII jorns a raó de III sous VI *diners*, munta II lliures, VIII sous.

Ítem, agem I catiu d'en Pere de Pau ab II àzens II jorns a raó de III sous VI, munta VII sous.

Ítem, agem II àzens d'en Guillem Castayó II jorns a raó de II sous, munta III sous.

Ítem, agem I bort d'en Corder del Rabat qui-ns aydà en l'obra VIII jorns a raó de II sous, munta XVIII sous.

Ítem, agem una fembra del dit Corder qui-ns aydà a la dita obra a raó de XVIII dinés, IIII jorns, munta VI sous.

Ítem, logam una fembra de na Franquesa IIII jorns a raó de XVI dinés, munta v sous, IIII *diners*.

Ítem, logam ne Pina v jorns a raó de XVI dinés, munta VI sous, VIII *diners*.

Ítem, logam una fembra d'en Company VIII jorns a raó de XVI dinés, munta x sous, VIII *diners*.

Ítem, logam I hom d'en Canals ab I aza per tirar aygua a raó de III sous v jorns, munta xv sous.

Ítem, d'altra part costà aygua que compram dels ayguadés per partides IIII sous.

Ítem, costaren II libans per obs de la obra, IIII sous.

Ítem, costaren v barcades de pedra que portà ab le barcha d'en Nadal de la Penya xxvi sous.

Ítem, costà cals qui entrà en la dita obra, so és XXXI quarteres a na Savila e xv quarteres de la dona Gi-

16. TUR SERRA, Carolina. «Comptes d'obres del castell d'Eivissa (1475-1502)» a FERRER ABÁRZUZA, Antoni & TUR SERRA, Carolina (2003). *Estudi històric i arqueològic del Castell d'Eivissa. II. Documents escrits*, col·lecció «Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa», 8, Eivissa: Editorial Mediterrània-Eivissa, Consell Insular d'Eivissa, p. 12-73.

17. FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2005) «Els treballadors de les muralles renaixentistes d'Eivissa. Un llibre de salaris de 1561», CÁMARA, Alicia & COBOS, Fernando (coord.) (2005). *Congreso Internacional: Fortificación y frontera marítima*, Eivissa: Ajuntament d'Eivissa.

laberta a raó de xx dinés, munta III lliures XVI sous VIII *diners*.

Ítem, costaren II fustz de què fem bastiment que me levan, de portar et tornar I sou, costà una gerra VIII dinés, costà una pala I sou, costaren sanayes V sous. Suma per tot XXVI lliures, VIII sous, VI *diners*.»¹⁸

El mes d'abril o maig havia fet una maltemporada de llevant que havia desfet el pont o moll de la vila i causat danys al Carregador de la sal. El clavari Albert la va anomenar «la gran fortuna» o la «fortuna de llevant» (una de les accepcions de *fortuna* és 'tempesta, especialment a la mar'). La temporalada va ser la causa de diferents desperfectes que s'hagueren de reparar, entre ells el dit tros de murada. Per la manera com està redactat el text sembla clar que el tram de mur caigut pertanyia al recinte de la vila mitjana i que va precipitar-se sobre el Raval, contigu i situat a cota inferior. Amb tot, la portella d'en Nicolau Ferrer no ha pogut ser ubicada.

El mestres de l'obra varen ser Franc i Garcia, picapedres –picapedrers que en diríem–, i en Parer. Franc va fer disset jornals de «capsar pera e paredar» i Parer en va fer un menys. *Capçar*, que és la forma correcta, significa 'treballar els caps'; per extensió s'ha d'entendre que els mestres carejaven les pedres i paredaven, és a dir, les col·locaven al seu lloc. Garcia «féu en cercar pedres e capsar» tres jornals i un terç; la seua feina, per tant, va ser triar les pedres que s'havien de dur a l'obra i també, com els altres, carejar-les. La pedra que trià Garcia no era a prop, ja que la portaren a la vila a bord d'una barca. A més dels mestres hi hagué el següent personal: el *setmaner* Costa, una *fembra* d'en Bonanat, un captiu d'en Moner, un captiu d'en Pere de Pau, un bord i una *fembra* d'en Corder del Raval, una altra *fembra*, aquesta de na Franquesa, una altra d'en Company, un home d'en Canals i na Pina, segurament una alforra o setmanera. Aquesta llista de personal s'ha d'explicar.

Setmaners eren els captius en procés d'enfranquiment. És a dir, per la raó que fos, generalment perquè anaven agafant anys, els seus senyors els havien sotmès a un contracte d'alforria (paraula que prové de l'àrab *al-ḥurr*, 'lliure'), que solia fer-se davant notari. La voluntat dels senyors de captius de treure's de damunt els captius envellits els va portar a establir aquest sistema. El contracte obligava el captiu a pagar una quantitat setmanal –d'ací el nom de *setmaner* dels captius posats en aquesta situació– fins a eixugar la xifra estipulada en l'escriptura pública. Des

Setmaners eren els captius en procés d'enfranquiment. Els setmaners no vivien a casa del senyor, ni s'hi alimentaven ni vestien

del moment que el captiu era transformat en setmaner deixava de viure a casa del seu senyor, d'alimentar-s'hi i vestir-s'hi, de manera que esdevenia com un jornalier amb l'obligació del pagament setmanal i de buscar-se repaire, aliment i roba. El contracte d'alforria, a més, incloïa una sèrie –quatre, cinc o més– d'avaladors que garantien l'eventual incompliment de les obligacions monetàries del setmaner envers el seu senyor. Aquests avaladors solien ser també setmaners. D'aquesta manera uns setmaners eren avaladors dels altres i es formava una xarxa de vigilància mútua perquè la fugida o l'impagament d'un d'ells perjudicava la resta. El temps de durada d'aquesta situació, és a dir, el temps que els setmaners necessitaven per pagar completament al seu senyor, era

variable. A Eivissa, en concret, no ho sabem perquè no tenim documents notariais, però a Barcelona el temps que requerien oscil·lava entre els tres i els dotze anys. El fet és que aquest procediment de *posar en setmana* els captius originava l'existència d'un grup de setmaners a la vila sempre disposats a fer tot tipus de feina. En el cas de les captives, una solució a l'estretor de la situació a la qual es veien abocades, era la prostitució. Pel que s'ha vist, el nombre de setmaners i setmaneres se situava en cada moment entre els deu i els vint. Aquesta manera de gestionar els captius va ser freqüent els segles XIV i XV però es fa rara o més difícilment detectable el XVI. Els captius que assolien la llibertat eren anomenats *alforres* i, posteriorment, *llibertins* i *lliberts*. L'assoliment de l'estatus de persones lliures –tot i que no de ciutadans– els permetia abandonar l'illa, però la Universitat tenia imposat un «dret de captius enfranquits» que dificultava el seu retorn a casa i els mantenia més temps formant part d'aquell grup de jornalers a precari.

El dit Costa, per tant, i probablement *na Pina*, eren setmaners. Contràriament als setmaners, els captius no eren al·ludits pel seu nom sinó pel del seu senyor. Les dones designades com *fembres* també eren captives i el *bord* era el fill d'una captiva, una persona nascuda en captivitat, independentment de qui en fos el pare. El procediment per mantenir o, eventualment, fer créixer el nombre de captius era la compra de nous exemplars. Els corsaris i mercaders s'encarregaven de proveir-ne. Els corsaris els portaven del nord d'Àfrica i, quan existia, d'al-Andalus. Per la seua banda, els mercaders duïen captius orientals: turcs, grecs, russos, albanesos... eslaus en general, però aquests no eren tan abundosos a Eivissa. Intermitentment també arribaven captius sards, presos per les hosts reials quan hi havia rebel·lions contra el domini catalanoaragonès d'aquella illa.

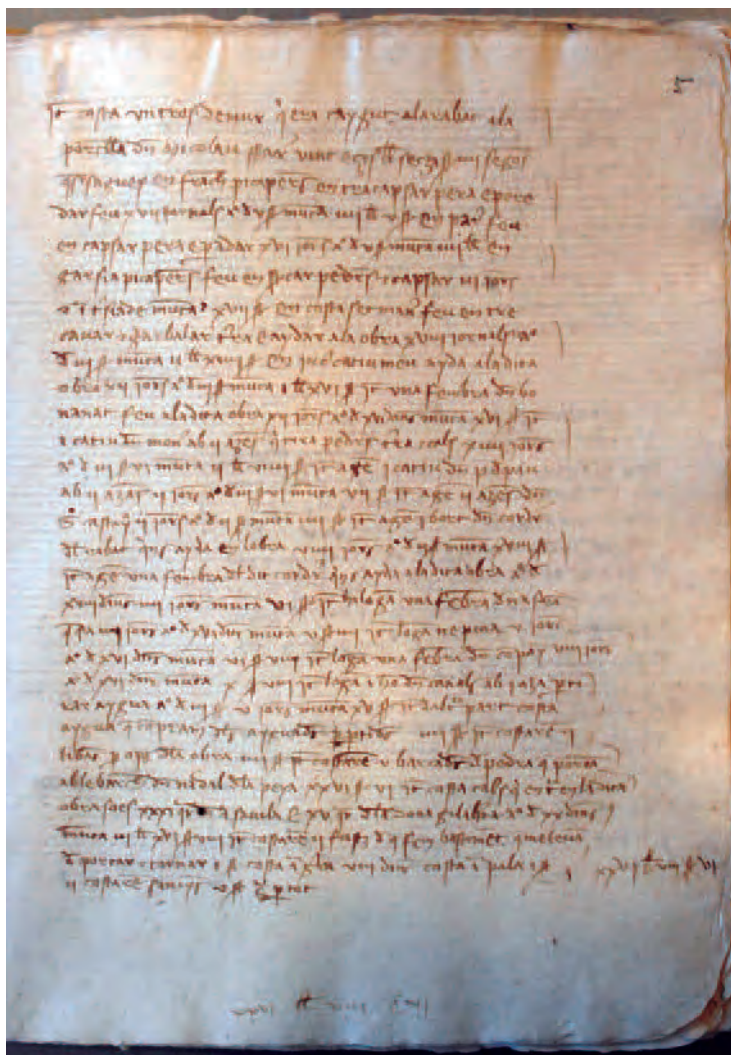
La captura i comercialització de persones era, per tant, el sistema de reproduir els contingents captius

18. AHE, *Llibre de clavaria de 1373-1374*, f. 5r-v.

d'Eivissa i d'arreu. Només marginalment, els fills de les captives incrementaven aquells grups. La captura de persones adultes evitava haver de sostenir els riscos i costos de la reproducció humana. L'alta mortalitat infantil i de les mares arran de complicacions en el part feia que la cria de persones en captivitat no fos viable. Els corsaris seleccionaven la gent que capturaven, homes i dones fets i drets que es podien posar a treballar només tocar port. Aquesta és la causa de l'èxit secular de la captivitat i de la posterior esclavitud atlàntica.

Tornant a l'obra de la murada, la distribució de la feina entre els membres de la colla fou la següent: el setmaner Costa cavà terra, la garbellà i també ajudà a l'obra, tot durant divuit jornals a tres sous (36 diners) el jornal. El fet que s'utilitzà terra garbellada indica que la pasta amb què es travava el mur era un fang reforçat amb calç. La calç fou comprada a unes senyores anomenades sa Vila i Gilaberta. Sa Vila havia de ser la dona d'Arnau sa Vila, batle de l'arquebisbe de Tarragona a Eivissa i documentat com a senyor de captius en el mateix llibre de clavaría. En concret, tenia tres captius tàrtars.¹⁹ Aquella calç, per tant, fou elaborada i transportada per mitjà de captius. La fembra d'en Bonanat treballà dotze dies a l'obra, però si els hòmens cobraven trenta-sis diners, ella en cobrà setze al dia. El mateix salari va percebre la fembra de na Franquesa, però hi va fer només quatre dies. La captiva d'en Company cobrà el mateix al dia i va fer vuit jornals, igual que Pina, que va fer-ne cinc. La fembra d'en Corder del Rabat, en canvi, cobrà divuit diners per jornal i en va fer quatre, però mentre que de les altres es diu que feren els jornals a l'obra, d'aquesta dona es diu que *ajudà a l'obra*. No s'especifica més la feina que feren les dones. En el cas del captiu d'en Moner, en canvi, es deixa clar que tragué pedres, terra i calç amb dos àsens durant catorze dies a raó de

Una
de les
pàgines del
*Llibre de
clavaria de
1373-1374*,
que conté la
comptabilitat
municipal, i
on apareixen
despeses
relacionades
amb els
captius (Arxiu
Històric
d'Eivissa,
*Llibre de
clavaria*,
f 5r).

quaranta-dos diners el jornal, inclòs el lloguer dels àsens. Igualment, el captiu de Pere de Pau tragué amb dos àsens durant dos dies pel mateix salari. Un dels dos, però, guià dos àsens més, llogats a Guillem Castelló, jurat, durant dos dies. Un altre captiu, *un hom d'en Canals*, es dedicà a tragar l'aigua amb un ase durant cinc dies i encara se'n comprà més als aiguaders. Sobre aquests traguers d'aigua, el *Llibre del mostassaf*, una font dels segles XIV i XV, contempla la possibilitat que fossin, també, captius. Juntament amb el citat setmaner Costa, les quatre fembres i na Pina, que no traguaven material sinó que estaven a l'obra, hi hagué un bord d'en Corder del Rabat que ajudà a l'obra a raó de vint-i-quatre diners. El salari i el fet que es digui que ajudà –com la fembra d'en Corder– indica quasi amb seguretat que es tractava d'un jovenet, la col·labo-

ració del qual no es considerava que s'hagués de pagar igual que la d'un adult.

L'obra necessità de parats o bastiments per poder aixecar el mur. Així, es pagaren dos llibants o cordes gruixades i dos fusts o taules. El clavari anotà que per bastixar els dos fusts i tornar-los al seu lloc li cobraven dos sous; sens dubte aquell transport el feren bastixos setmaners, però l'esment és massa poc concret. El clavari també pagà una pala que costà un sou i un nombre indeterminat de senalles d'espart. Per conèixer la magnitud de l'obra es pot realitzar l'equivalència en el sistema mètric decimal de les quarteres de calç que hi entraren. El pes específic de la calç és aproximadament d'un quilògram per litre. El *Llibre del mostassaf* afirma que la mesura usada per a la calç era la mitja quartera i que era igual que la del forment però més

19. AHE, *Llibre de clavaria de 1373-1374*, f. 7v i 12r.

El tram de mur caigut al qual es refereix el Llibre de clavaría de 1373-1374, pertanyia al recinte de la vila mitjana i va precipitar-se sobre el Raval, contigu i situat a cota inferior. Amb tot, la portella d'en Nicolau Ferrer no ha pogut ser ubicada.

gran una mesura per quartera. Així, una quartera de calç contendria uns 105 litres i si es pren a 0'8 kg el litre de calç per evitar l'excés en el càlcul, resulta que una quartera de calç equivalia aproximadament a 84 kg. D'acord amb aquestes proporcions i equivalències les quaranta-sis quarteres comprades per a l'obra equivalien a uns 3.864 kg de calç.

L'organització de la feina va ser la següent: dos mestres hi foren presents durant tota la duració de l'obra, més un que hi fou només tres dies. Tot el transport i l'acció de servir i donar manobre als mestres la feien captius. El setmaner Costa fou llogat primer, abans d'acudir el mestre, perquè anàs preparant terra per a la trava del mur. Sembla que no la cavava a peu d'obra perquè els traginers n'hagueren de portar almenys una part de més lluny. El dit Costa i alguna de les captives, probablement la d'en Bonanat, des- enrunaren el mur caigut, tot sepa-

rant les pedres i el material que les lligava. En total, de personal lliure només hi hagué els mestres, els quals feren 36 jornals i un terç, el que representa el 31 % dels jornals de l'obra. Els captius en feren 81, el 69 % del total de jornals que costà de fer l'obra. Si es tenen en compte els jornals dels cinc àsens que feren feina a l'obra i que foren guiats per captius, aquests percentatges són el 26 % de lliures i el 74 % de captius i animals.

Aquest exemple ens mostra el mètode o procediment seguit per analitzar detalladament les obres i poder extreure'n l'organització que contenen els assentaments comptables de la despesa realitzada i, sobretot, la comparació dels jornals fets per lliures amb els fets pels captius i setmaners i la seua qualitat. L'anàlisi de les obres contingudes en el dit *Llibre de clavaría de 1373-1375* (obres núm. 1 a 10) i en el *Llibre de clavaría de 1417-1418* (obres, 11 a 17), *Llibre de clavaría de 1483-*

1484 (obres 18 a 25), *Llibre de l'obrer de 1489-1490* (obra 40), *Llibre de clavaría de 1493-1494* (obres 41 a 45) i alguns dels anys dels comptes d'obres del castell d'Eivissa entre 1475 i 1502 (obres 26 a 39) ha permès elaborar el quadre 3 (pàgina següent).

Els resultats totals mostren que la gran majoria de jornals treballats en totes aquestes obres foren fets per setmaners, el 48 %; els captius en feren el 19 %, i els hòmens lliures, el 33 %. S'ha de tenir en compte, però, que la qualitat de la feina d'uns (captius i setmaners) i altres (lliures) no era la mateixa. Els primers eren destinats sobretot al tragí i transport de material de construcció, mentre que els lliures eren els mestres de l'obra i algun fadrí o mosso que els ajudava mentre aprenia l'ofici.

La importància del grup de setmaners en aquestes obres públiques indica dues coses. La primera és que no hi havia un grup de jornalers

1373-1502	Durada	núm. i jornals de treballadors lliures		núm. i jornals de captius		núm. i jornals de setmaners		animals guiats per captius		animals guiats per setmaners	
obres	dies	núm.	jornals	núm.	jornals	núm.	jornals	núm.	jornals	núm.	jornals
1373/1	13	2	(2-5)	5	13	3	7	2	3	-	-
1373/2	18	3	36	9	63	1	18	5	21	-	-
1373/3	4	1	5	2	9	-	-	1	4	-	-
1373/4	4	4	13	-	-	-	-	-	-	-	-
1373/5	5	5	16	2	3	2	7	-	-	-	-
1373/6	4	4	16	8	17	12	94	1	4	-	-
1373/7	3	1	1	1	3	2	2	3	3	-	-
1373/8	±3	2	5	-	-	5	4	-	-	-	-
1373/9	9	3	22	10	31	6	24	-	-	-	-
1373/10	2	1	2	4	7	-	-	3	3	-	-
1417/11	2	1	2	-	-	5	10	-	-	-	-
1417/12	23	3	50	2	46	1	7	3	45	-	-
1417/13	1	1	1	1	1	-	-	1	1	-	-
1417/14	1	1	1	1	1	2	2	-	-	2	2
1417/15	1	1	1	1	1	1	1	-	-	1	1
1417/16	(6)	6	6	-	-	-	-	-	-	-	-
1417/17	(3)	3	3	6	11	3	2	1	1	1	1
1483/18	4	2	3	-	-	2	8	-	-	2	7
1483/19	7	2	15	-	-	2	14	-	-	2	9
1483/20	3	2	9	-	-	2	5	-	-	2	6
1483/21	6	2	9	-	-	4	22	-	-	2	11
1483/22	10	2	24	-	-	4	33	-	-	4	24
1483/23	72	2	138	11	87	4	212	5	5	2	151
1483/24	17	2	33	-	-	3	47	-	-	4	39
1483/25	119	2	231	11	87	8	341				
1486/26	-	3	40	3	33	-	-	2	32	-	-
1487/27	-	2	29	6	37	3	17	6	36	-	-
1489/28	±43	4	72	8	78	2	1	5	26	-	-
1490/29	-	1	12	4	24	1	4	4	12	2	8
1491/30	-	1	27	4	24	1	4	4	8	2	4
1492/31	-	3	17	4	16	3	39	5	11	2	32
1495/32	-	2	24	3	27	4	56	6	54	-	-
1496/33	-	2	36	3	6	4	72	5	12	-	-
1497/34	-	3	32	9	17	4	48	16	36	-	-
1498/35	±21	1	15	9	26	4	74	7	22	-	-
1499/36	±23	1	23	4	15	4	72	11	21	1	1
1500/37	-	4	29	1	5	7	33	4	11	-	-
1501/38	-	3	28	4	17	-	-	5	21	-	-
1502/39	-	1	53	1	1	4	26	1	1	-	-
1489/40	121	2	122	-	-	4	323	-	-	6	430
1493/41	4	2	6	1	4	3	8	2	3	-	-
1493/42	6	1	3	-	-	4	13	-	-	2	9
1493/43	18	1	12	5	5	4	67	-	-	2	60
1493/44	10	1	10	2	2	3	64	1	1	2-4	25
1493/45	121	1	84	-	-	5	353	-	-	6	321
TOTALS			1.232		717		1.781		397		820

Quadre 3. Captius i setmaners documentats en obres entre 1373 i 1502.

lliures que, en principi i suposadament haurien estat d'origen pagès o fills dels menestrals de la vila. La pagesia d'Eivissa no produïa en aquells temps un excedent demogràfic que fos enviat a la vila a treballar a jornal. Aquest fenomen no es detecta fins posteriorment, en el segle XVI, quan l'esment a *mossos* es fa constant a les fonts. La segona és que els senyors de captius llogaven els seus hòmens i dones per a les obres públiques, però de manera limitada. Ja s'ha vist que el gruix de la feina era cosa dels setmaners. Això significa que els senyors de captius tenien suficients maneres de tenir ocupats i productius els seus hòmens i podien evitar llogar-los a tercers o, almenys, a la Universitat. S'ha de tenir present que els setmaners eren uns treballadors més segurs pel que s'ha dit del control que establien entre ells arran dels contractes d'alforria que els lligaven i, també, que la seua situació precària els portava a acceptar tot tipus de feines. Les obres eren llocs perillosos i els senyors devien estimar-se més no deixar els seus captius en mans d'altri i fent feina per l'alçada dels parats i de les muralles. No debades, els *Furs de València* (un corpus de legislació medieval del regne de València) contemplaven el cas hipotètic d'un captiu prestat que moria o es feia mal mentre feia feina en una obra: «si-l te presté que en pla obràs o feés obra e tu lo fist obrar en alt e d'aquella altea és caegut per colpa de tu, o d'altra manera per vellea de les pertxes o de les cordes car mal fossen ligades, lo dan haurà pres m'es tengut de retre tu a qui-l presté».²⁰

Certament, les obres públiques eren un ús marginal o molt marginal dels captius mentre que per als setmaners era una manera freqüent de guanyar un jornal. Essent així, quina utilitat poden tenir els llibres d'obra per a l'estudi dels captius? D'una banda sabem que la major part de la feina no qualificada

(transport i preparació de materials sobretot) la feien captius i setmaners, mai no persones lliures. La colonització d'Eivissa a partir de 1235 no havia generat encara, els segles XIV i XV, excedents de població al camp que migrassin cap a la vila. L'agricultura no pagesa, és a dir la que dirigien els prohoms, destinada a l'especulació mercantil, i les altres activitats de les quals obtenien lucre, com l'exportació de sal, eren realitzades, en absència de jornalers lliures, gràcies als captius.

Les activitats lucratives dels prohoms eren realitzades, en absència de jornalers lliures, gràcies als captius, mentre que els setmaners es dedicaven més a l'obra pública

Aquest fet apareix expressat clarament a fonts coetànies. El 1335 els prohoms afirmaren que necessitaven els captius per fer les feines ja que «altras personas franchas no s'i tròpian»; ho repetiren el 1580: «por hazerse todo ello con esclavos y no hallarse otros que lo agan»;²¹ novament, el 1623: «los naturales no poden estar sens los dits catius»; encara el 1654: «que tenemos ley a los

esclavos moros, que son necesarios para recoger las frutas, conservación de las viñas, acarrear a los almacenes de la Universidad los trigos, arroz, aceites y otro víveres que vienen de fuera; son necesarios para todo, por falta que hay en esta isla de servicio, pues no se hallan de ninguna manera personas que a sueldo quieran servir».²² El 1663, un particular, senyor de captius, esgrimia el mateix argument per recuperar el seu captiu empresonat: «per efecte de no trobar-se peons ni qui treballa».²³ Aquest tipus d'organització social diguem-ne doble: una agricultura practicada al camp per pagesos i una altra als plans de Vila i de ses Salines, on hi havia les terres dels senyors de vila, treballades per captius, es forma arran de la conquesta de 1235.

Abans s'ha vist que els senyors de captius eren, sobretot, els més rics de l'illa, residents a la vila. Com s'ha dit, el seu estudi detallat demostra que sobretot concentraven les seues propietats rústiques al pla de Vila i al pla de ses Salines. Els prohoms, per definició, no treballaven amb les seues mans. El 1623 el document tot just ara citat ho expressa ben clarament: «los hunos per ser vells, altres perquè no estan aveats al treball». Essent així, en efecte, com ells mateixos afirmaren tantes vegades, necessitaven els captius. La tinença de captius era cosa d'uns pocs prohoms de la vila, entre el 10 % i el 15 % de la població de l'illa. Ells, amb els diners que pagaven per aquelles persones agafades lluny i portades a fer feina a Eivissa, alimentaven tota la mecànica de la captivitat: els corsaris que cada estiu empenien expedicions, el mercat de captius de la plaça, la feina dels captius que produïa béns comercialitzables, el guany dels senyors de captius, el bandejament dels captius vells o la seua posada en setmana i, finalment, la compra de nous exemplars. Aquest cicle perdurà a Eivissa entre el segle XIII i el XIX, amb un màxim que abraça els segles centrals d'aquest període.

ANTONI FERRER ABÁRZUZA
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA ■

20. COLON, Germà & GARCIA, Arcadi (ed.) (1983). *Furs de València*, Barcelona: Editorial Barcino, vol. IV, p. 116.

21. AHE, *Llibre de la cadena*, f. 136r.

22. MACABICH, Isidor (1967). *Historia de Ibiza*, vol. I, p. 446-447.

23. AHPE, Sant Ofici, 4.010,1. ed. MARÍ CARDONA, J. (1990). *Sant Ofici*, p. 140.